

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

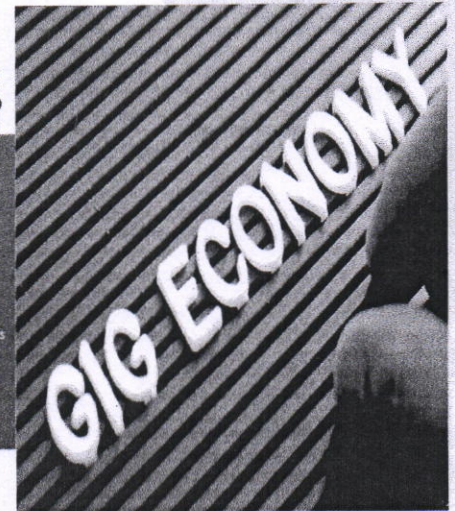
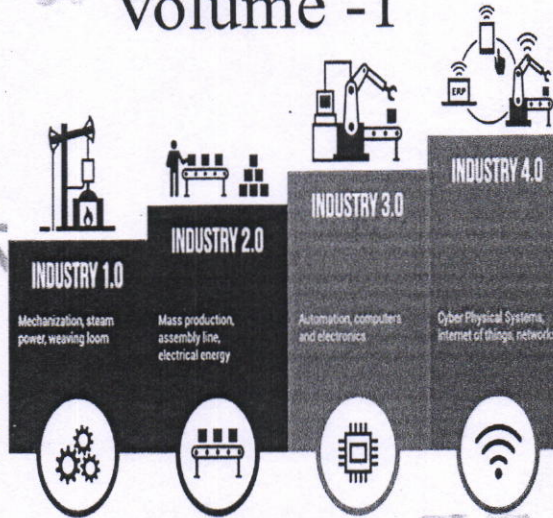
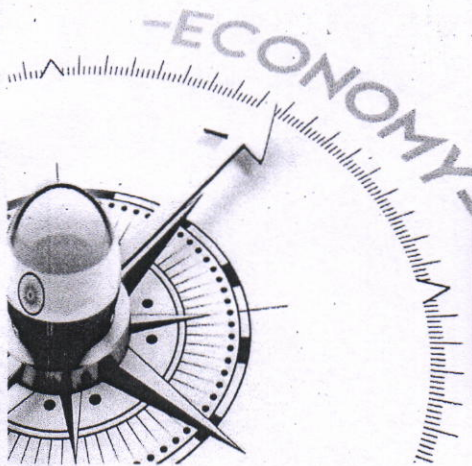
December -2019

SPECIAL ISSUE-CCV

भारतीय अर्थव्यवस्था : स्थिती व दिशा

Indian Economy : Condtion & Direction

Volume -1

Guest Editor

Dr. Subodh kumar Singh
(Principal)

Prof. Ravindra B. Shende
HOD, Dept of Economics
Lokmanya Mahavidyalaya,
Warora, Dist-Chandrapur (MS)

Chief Editor

Mr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editor:

Prof. Virag S. Gawande
Director,
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

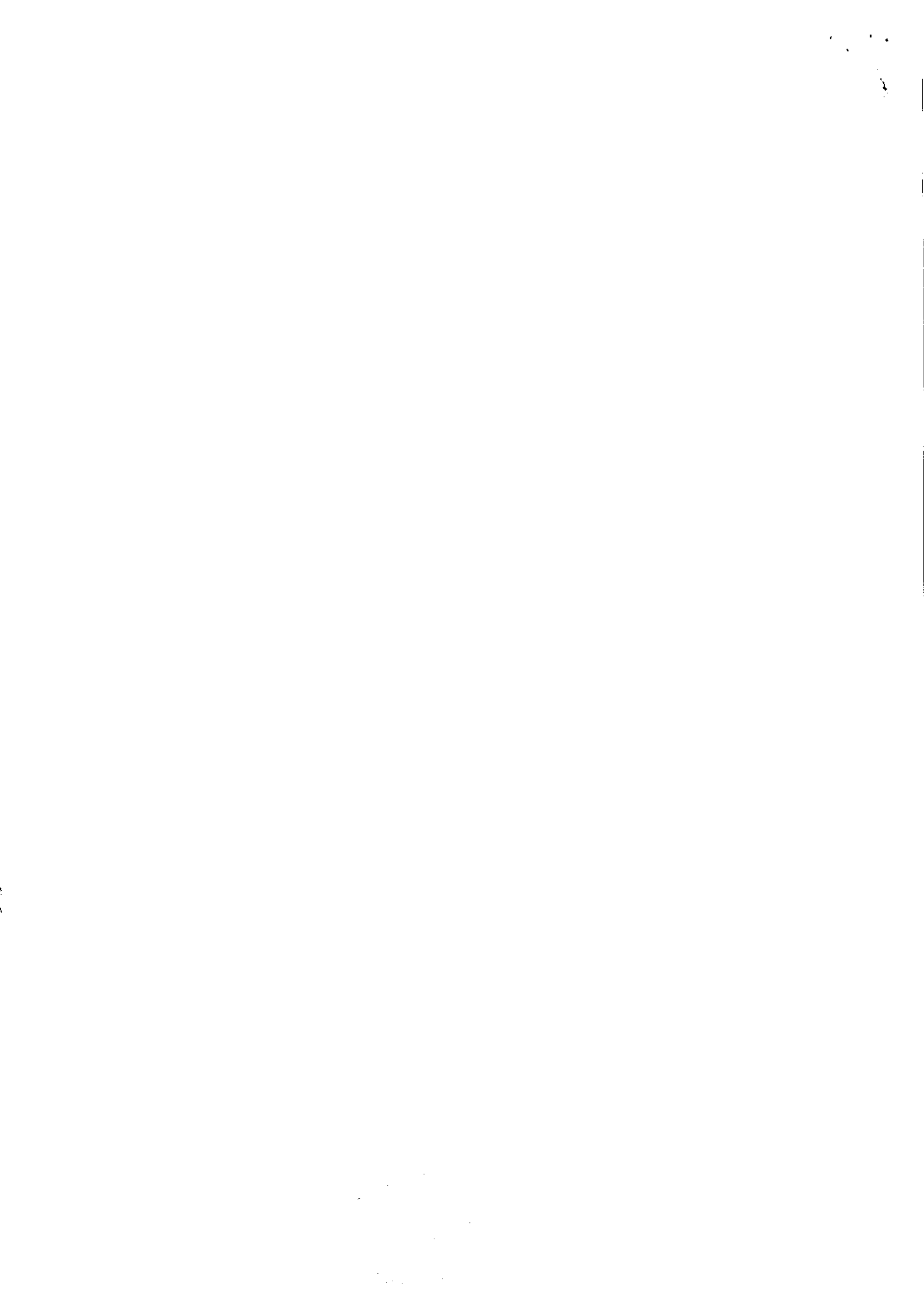
This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

23	भारतीय लोकसंख्येचा विकासक्रम	प्रा. डॉ. रवि एस. सोरते	99
24	महात्मा गांधीचे आर्थिक विचार	प्रा. डॉ. ममता आर. साहु	105
25	वस्तु व सेवा कर : कर्म, फायदे व त्यासमोरील समस्या	प्रा. डॉ. विजय के. बन्सोड	108 ✓
26	उदारीकरण, खाजगीकरण व जागतिकीकरण आणि भारतीय अर्थव्यवस्था	प्रा. विलास कांबळे	110
27	भारतीय महापुरुषाचे आर्थिक विचार	प्रा. वैशाली योगराज भेले	113
28	ग्रामीण विकास-एक अर्थनीती	प्रा. प्रशांत जगदीश वाल्देव	117
29	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील आव्हाने (बेकारीच्या संदर्भात)	डॉ. लाजवंती रामदास टेभुर्णे	120
30	वर्तमान भारतीय अर्थव्यवस्थेत रोजगारीचा प्रश्न	डॉ. मृणालिनी नरेन्द्र तापस	123
31	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे भारतीय शेती विषयक विचार	प्रा.एल्.एस्. सिताफुले	128
32	वर्तमान आर्थिक मंदी व भारतीय अर्थव्यवस्था: एक विश्लेषण	डॉ. सुनिल शिंदे	132
33	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारताविषयक आर्थिक विचार	डॉ. स्वाती शिवदास शंभरकर	136
34	वर्तमानस्थितीत लोकशाहीपुढील आव्हाने व उपाय	डॉ.प्रमोद शंभरकर	139
35	पर्यावरणीय तत्वावर आधारित अर्थव्यवस्थेची पुर्नरचना करणे ही आधुनिक काळाची एक गरज	प्रा. डॉ. सिध्दार्थ ज्ञा. नागदिवे	142
36	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे आर्थिक धोरण	प्रा.स्वप्निल एस. बोबडे	145
37	भारतीय अर्थव्यवस्था में उदारीकरण, निजीकरण और वैश्वीकरण की भूमिका	चंदा आनंद बोरकर / डॉ. करमसिंग राजपूत	149
38	राष्ट्रपिता महात्मा गांधी आणि महामानव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या आर्थिक विचारांची समर्पकता	प्रा.नलिनी विठ्ठल पाचर्णे	153
39	निवडक भारतीय महापुरुषांचे आर्थिक विचार	कु. उज्वला गिरीधर नागोसे	157
40	ग्रामीण विकास —एक अर्थनीती	प्रा. नरेंद्र के. पाटील	161
41	भारतीय महापुरुषांचे आर्थिक विचार.	प्रा.डॉ. विनोद झामा मोरे	165
42	भारतीय शेतीतील आव्हाने आणि इस्रायल कृषी तंत्रज्ञान	प्रा. डॉ.संजय मारोतराव महाजन	174
43	भारतीय अर्थव्यवस्थेत वस्तु व सेवा कराचा प्रवास	सहा. प्रा. मडावी ए. डी.	178
44	विनोबांचे ग्रामिण अर्थव्यवस्था, ग्रामोद्योग व श्रमप्रतिष्ठेविषयी विचार	प्रा.डॉ.दीपक लोणकर	182
45	अर्थतज्ज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार	प्रा. राहुल मोरेश्वर लभाने	184
46	केंद्रीय बँकेची स्वायत्तता व बँकाच्या विलीनिकरणाची समस्या	प्रा. रविद्र श्रीराम कोरे	188

वस्तु व सेवा कर : कार्य, फायदे व त्यासमोरील समस्या

प्रा. डॉ. विजय के. बन्सोड

सहयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,

डॉ. एम.के. उमाठे कॉलेज, भामटी, रिंग रोड, नागपूर २२.

देशातील सरकारला देशातील लोकांच्या विविध गरजा पूर्ण करण्याकरीता अविरत झटावे लागते. लोकांच्या कल्याणार्थ सरकारला प्रचंड खर्च करावा लागतो. सद्याचे युग हे कल्याणकारी अर्थव्यवस्थेचे युग असल्याने व भारत देशातील बहुतांश जनता गरीब असल्याने तिच्या विकासार्थ अनेक योजना राबविणे अनिवार्य ठरते. या योजना राबविण्यासाठी करावा लागणारा खर्च अफाट असतो. हा खर्च पूर्ण करण्यासाठी साहजीकच उत्पन्नाचा भाग महत्वपूर्ण ठरतो. सरकारच्या उत्पन्नाचा महत्वपूर्ण स्रोत कर, उत्पन्न, प्रशासकिय उत्पन्न, वाणिज्य विषयक उत्पन्न, अनुदाने व देणग्या होत. या स्रोतांपैकी मुख्य उत्पन्नाचे स्रोत म्हणजे कर उत्पन्न होय. "विशिष्ट लाभ विचारात न घेता सर्वांच्या सामान्य हितासाठी खर्च करता यावा म्हणून व्यक्ती व संस्थाकडून सरकारने मिळविलेले जे सक्तीचे अशंदांन म्हणजे कर होय." कराचे प्रत्यक्ष कर व अप्रत्यक्ष कर असे दोन भाग पडतात.

प्रस्तुत संशोधन पेपरमध्ये करातील अप्रत्यक्ष कराचा विचार करण्यात आलेला आहे. अप्रत्यक्ष कर म्हणजे करांचा आघात एकावर व करांचा आपात दुसऱ्यांवर होणे होय. देशात जुलै २०१७ पूर्वी मूल्य वर्धित अप्रत्यक्ष कर अस्तीत्वात होता. मात्र या करातील अनेक त्रुट्यांमुळे देशात जुलै २०१७ मध्ये (जीएसटी- गुड्स अँड सर्व्हिसेस टॅक्स) वस्तु व सेवा कर लागू करण्यात आला.

वस्तु आणि सेवा कराचा इतिहास :

जगात वस्तु आणि सेवा कर ही कर प्रणाली जवळपास १६५ देशांनी स्वीकारली असून फ्रान्स या देशाने ही कर प्रणाली सर्वप्रथम १९५४ मध्ये स्वीकारली होती. भारतात कर प्रणाली सुधार अंतर्गत केळकर समितीने २००३ मध्ये या कराची शिफारस सरकारला केली होती. वर्ष २००६ मध्ये तत्कालीन केंद्रीय अर्थमंत्र्यांनी सर्व राज्यांच्या अर्थमंत्र्यांच्या बैठकीत या कराविषयक अभ्यास करून आपला अहवाल सरकारला पाठविण्याची विनंती केली होती. मात्र यात सर्व राज्य व केंद्रसरकार मध्ये एकवाक्यता नसल्यामुळे हा कर लागू करण्याबाबत कोणताही निर्णय होऊ शकला नाही. मात्र २०१४ मध्ये भारतीय जनता पक्षाचे सरकार आल्यानंतर या कराची गरज व महत्व ओळखून ६ मे, २०१५ पासून यावर राज्यातील विधानसभेत तसेच लोकसभा व राज्यसभेत प्रदीर्घ चर्चे अंती १२२ व्या घटना दुरुस्ती द्वारे ऑगस्ट २०१६ ला राज्यसभेत व ०८ ऑगस्ट २०१६ ला लोकसभेत हे बील नविन करप्रणाली अंतर्गत पारित झाले.

वस्तु व सेवा कराचे स्वरूप :

१. केंद्रीय वस्तु व सेवा कर (सीजीएसटी) : केंद्र सरकारद्वारे आकारण्यात येणाऱ्या वस्तु व सेवाकरास केंद्रीय वस्तु व सेवाकर म्हटल्या जाते.
  २. राज्य वस्तु व सेवा कर (एसजीएटी) : राज्य सरकार द्वारा लावण्यात येणाऱ्या वस्तु व सेवा कराला राज्य वस्तु व सेवा कर म्हटल्या जाते.
  ३. एकात्मिक वस्तु व सेवा कर (आयजीएसटी) : आंतर राज्य वस्तु व सेवांच्या पुरवठ्यावर लावण्या जाणाऱ्या वस्तु व सेवा कराला एकात्मिक वस्तु व सेवा कर म्हटल्या जाते. या कराअंतर्गत राज्यात झालेल्या व्यवहारात लावण्यात आलेल्या कराचा ५० टक्के वाटा राज्यसरकारव ५० टक्के वाटा केंद्र सरकारला मिळतो. जर व्यवहार दोन राज्यात झाला असल्यास या व्यवहारात केंद्र सरकारचा वाटा ५० टक्के असून जे राज्य या वस्तु व सेवांचा उभोग घेतो त्या राज्यांना कराचा ५० टक्के वाटा मिळतो.
- वस्तु व सेवा करांच्या आकारणी पाच स्तरावर विभाजीत करण्यात आल्या असून यात ०.०० टक्के, ०५ टक्के, १२ टक्के, २८ टक्के असे कराचे स्तर ठेवण्यात आले आहेत.

वस्तु व सेवा करांमुळे झालेले फायदे :

१. कर भरण्याच्या पद्धतीतील क्लिष्टता कमी झाली असून कर भरणे सहज व सोपे झाले आहे.
२. नविन कर प्रणालीमुळे सरकारच्या उत्पन्नात वाढ झालेली आहे.
३. करचोरी व कर चुकवेगिरीत घट झाली आहे.
४. संपूर्ण देशात एकच कर व कराचा एकच दर असल्याने संपूर्ण देशात वस्तु व सेवांच्या किमती सारख्या झालेल्या आहेत.

५. ही कर प्रणाली व तिचे व्यवहार संगणक प्रणालीद्वारे ऑनलाईन असल्याने सर्व व्यवहार पारदर्शक व जलद गतीने शक्य झाले आहेत.
६. सर्व वस्तुंचे वर्गीकरणामुळे कर आकारणतील संशयास्पदपणा वा संभ्रम संपुष्टात आला आहे.
७. दुहेरी करांचा बोजा उपभोक्त्यातवर पडत नाही.
८. एकच कर प्रणालीचा अवलंब केल्यामुळे अन्य कर रद्द होऊन नविन कर प्रणालीमुळे कर प्रणाली सुटसुटीत झाली आहे.
९. कर दात्याला सोपी व सुटसुटीत कर प्रणालीमुळे कर देण्यात सुलभता आली आहे.
१०. या कर प्रणालीमुळे वीज, रेंटल व इन्व्हेंटरी खर्च कमी झाला आहे.
११. या कर प्रणालीमुळे वस्तु व सेवांच्या किंमती स्थिर राहिल्यामुळे ग्राहकांना याचा फायदा होत आहे.
१२. 'एक राष्ट्र एक कर' या संकल्पनेमुळे व्यापाऱ्यांचा त्रास कमी होऊन देशात कर विषयक विश्वासाचे वातावरण निर्माण झाले आहे.
१३. नविन कर प्रणालीमुळे भ्रष्टाचार कमी होतांना दिसत आहे.

वस्तु व सेवा करा समोरील समस्या :

वस्तु व सेवा कर लागू झाल्यामुळे देशातील सरकार, व्यापारी, ग्राहक व सरकारी यंत्रणेला अनेक फायदे झाले असले तरी या पद्धतीतील गुंतागुंतीच्या प्रक्रियेमुळे अनेक समस्या देखील निर्माण झाल्या आहेत. त्यामुळेच जुलै २०१७ मध्ये वस्तु व सेवा कर लागू झाल्यापासून सरकारने या करा संदर्भात चारशेहून अधिक सुचना व आदेश काढावे लागले आहेत.

मागील तीन महिन्यामध्ये भ्रष्टाचा व संबंधीत आरोपाच्या कारणांवर केंद्रीय अप्रत्यक्ष कर व सीमाशुल्क मंडळातील (सीबीआयसी) आयुक्त व अधिक्षक पदावरील ३७ अधिकाऱ्यांना केंद्र सरकारनी सक्तीची निवृत्ती घ्यायला लावली. तसेच २०१७-१८ पासून दोन वर्षांच्या काळात वस्तु व सेवा कराची कामगिरी निराशाजनक झाल्याचा लेखापरीक्षण अहवाल महालेखापरीक्षकांनी दिला आहे. याशिवाय अधिकारी व करदाता यांच्यातील संपर्क कमी करू शकणारी 'इनव्हॉईस मॅचिंग' सारखी व्यवस्था कर बुडवण्याला आळा बसविण्यासाठी अजुन पर्यंत सरकारी अमलात आणली नाही. विशेषतः एकात्मिक वस्तु व सेवा करासाठी ही व्यवस्था अमलात आणणे गरजेचे होते. त्यामुळेच वस्तु व सेवा कराच्या अंमलबावणीने १०० टक्के उद्दिष्ट पूर्ण होऊ शकले नाही. या शिवाय कर पडताळणीची यंत्रणा नसल्यामुळे इनपुट टॅक्स क्रेडीटसारखे फसवणुकीचे प्रसंग या व्यवस्थेत सातत्याने घडत आहेत. तसेच इनव्हॉईस मॅचिंग आणि परताव्याची पूर्ततांचा अभाव यामुळे कर उद्दिष्ट कमी-कमी होत चाललेले आहे.

देशात परतावा अर्ज (जीएसटी आर ३ बी) भरणाऱ्या करदात्यांचे प्रमाण एप्रिल २०१८ मध्ये ८७ टक्के होते ते डिसेंबर २०१८ मध्ये ७९ टक्के पर्यंत कमी झाले आहे. तसेच वस्तु व सेवांचा आंतरराज्यीय पुरवठा आणि आयात यांच्यावर आकारला जाणारा एकात्मिक वस्तु व सेवा कर (आयजीएसटी) २०१७-१८ मध्ये १,७६,६८८ कोटी रूपये होता तो २०१८-१९ मध्ये २८,९४७ कोटी रूपयापर्यंत कमी झाला आहे. या शिवाय वस्तु व सेवा करापासून केंद्रसरकारला मिळणारा महसुल २०१६-१७ च्या तुलनेत २०१७-१८ मध्ये १० टक्के घटलेला आहे व यात अजुनही घटीचे प्रमाण वाढतच आहे ही चिंतेची बाब होय.

निष्कर्ष :

भारतीय बाजारपेठ एकत्रित करून सर्व वस्तु आणि सेवांच्या पुरवठ्यावर वस्तु व सेवाकर लागू केला गेला. सुरुवातीला येणाऱ्या अडचणींवर सरकारी विविध आदेश व अधिसूचना काढल्या व सरकार या करांच्या अंमलबावणीसाठी सामोऱ्या गेले. याशिवाय अनेक वस्तु एका कराच्या टप्प्यातून कमी कराच्या टप्प्यात आणल्या गेल्या. परंतु, आजही पेट्रोलियम पदार्थ, विज सेवा, कृषी उत्पन्न बाजार समित्या या कराच्या कक्षाबाहेर असल्यामुळे या कराचा पाहिजे तसा फायदा सरकारला होऊ शकला नाही. तसेच सरकारचे अप्रत्यक्ष कर उत्पन्न सुद्धा घटले असल्याने परत निर्गुतवणुकीचे धोरण सरकार राबवीत आहे. मात्र सरकारची अधिक उत्पन्नाची गरज भागविण्यासाठी या कर प्रणालीत आमूलग्र बदल घडवून आणून उत्पन्नात वाढ घडवून आणणे यासाठी सरकारला दुसरा पर्याय नाही.

संदर्भ :

1. भारतीय अर्थव्यवस्था- २. डॉ. जी.एन. झामर, पीपळापूरे अॅण्ड कं. पब्लिशर्स नागपूर.
2. वस्तु व सेवा कर एक दृष्टीक्षेप : वित्त विभाग महाराष्ट्र शासन
3. EPW. Vol 54. Issue No. 1, 05 Jan. 2019
4. EPW. Vol 54. Issue No. 35, 31 Aug. 2019
5. विविध वर्तमान पत्रे (लोकमत, सकाळ, लोकसत्ता)

PRINCIPAL
Dr. M. K. Umathe College
Nagpur - 440022

Lok Shikshan Sanstha

Lokmanya Mahavidyalaya, Warora, Dist. Chandrapur (M.S.)

Certificate

मनुष्याणाम् वृत्तिरर्थः ।

This is to certify that Dr./Mr./Mrs. प्रा. विजय के. बन्सोड of डॉ. एम. के. उमठे कॉ. शाळा, रिंठा रोड, ता. गुर-२२ has attended P. V. Gadgil Memorial One day National Seminar on 'Indian Economy : Condition and Direction' jointly organized by Marathi Arthshastra Parishad and Department of Economics, Lokmanya Mahavidyalaya, Warora, Dist. Chandrapur on 21st December 2019.

He/She has presented a paper entitled वस्तु व सेवा कर : कार्य, कार्ये
व त्यासहोरीत सहाय्य
published in Research Journey : Multidisciplinary International E-research Journal, with ISSN-2348-7143. with Impact Factor-6.261.

PRINCIPAL

Dr. M. K. Umath College
Nagpur - 440022

Principal

Lokmanya Mahavidyalaya, Warora

Dr. Ramdas Y. Mahore

President

Marathi Arthshastra Parishad

Dr. Shirtram S. Kawale

Dean, Humanities,

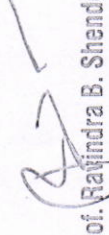
Gondwana University, Gadchiroli

Dr. Ramdas B. Bhandwalkar

Treasurer

Marathi Arthshastra Parishad

Prof. Ravindra B. Shende

Organising Secretary,

Dept. of Economics

Lokmanya Mahavidyalaya, Warora

1000

1000